

บทที่ 2

เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย

เอกสารที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้าโครงการ เครื่องจักสานจากกก ซึ่งเน้นทางด้านการผลิต และรูปแบบทางวัฒนธรรม ได้แบ่งเอกสารออกเป็นสองกลุ่มดังนี้

1. เอกสารที่เกี่ยวกับงานหัตถกรรมการจักสาน

2. เอกสารที่เกี่ยวกับการออกแบบและตกแต่ง

ข้อมูลจากทางเอกสาร (Documentary Data) ทั้งสองกลุ่มดังกล่าว ได้เลือกสรรเอกสาร ซึ่งเป็นผลงานทางวิชาการของผู้เชี่ยวชาญเกี่ยวกับเรื่อง เครื่องจักสานหรือเครื่องจักสานจากกกทั้ง ของชาวไทยและชาวต่างชาติที่ได้ทำการศึกษา มีดังต่อไปนี้

เอกสารที่เกี่ยวกับงานหัตถกรรมการจักสาน

เครื่องจักสาน เครื่องใช้ที่ทำด้วยไม้ไผ่ หวาย หรือวัสดุอื่น ๆ โดยนำวัสดุนั้น ๆ มาผ่า จัก หรือเรียกให้เป็นเส้น แล้วสานเป็นแผ่น เข้าขอบหรือทำเป็นรูปทรง มีลวดลายต่าง ๆ ตามต้องการ แม้ลายพื้นฐานที่ง่ายที่สุดของการจักสาน คือลายขัด หรือลายตาน อาจแยกประเภทเป็นลายขัด หนึ่ง ลายสอง ลายสาม ลายลูก ลายจิด ลายประตุ ลายไหล และลายผีบ้า เป็นต้น ลายแต่ละ ประเภทก็พัฒนาออกไปต่าง ๆ กันอีก เช่น ลายขัดหนึ่ง แยกเป็นลายขัดตะ และลายขัดโปร่งยอนดอก ลายขัดโปร่งตาหมากรุก และลายขัดทแยง ทุกวันนี้ อาชีพจักสานไม้ไผ่ ทำเครื่องจักสานหวาย แม้กระทั่งการสานผักตบชวายังเป็นอาชีพสำคัญของชาวบ้าน ในหลายหมู่บ้าน หลายตำบล เพราะ สภาพส่วนใหญ่ของประเทศไทยเป็นที่ลุ่มริมแม่น้ำ และยังมีคลอง หนองบึง อีกมากมายที่เอื้อต่อ “ป่าไผ่” ทำให้วัตถุดิบของเครื่องจักสานไม่ขาดแคลน

เครื่องจักสานเป็นหัตถกรรมชนิดหนึ่งที่มนุษย์เพียรสร้างขึ้นมาเพื่อสนองประ โยชน์ต่าง ๆ ในการดำรงชีวิต ซึ่งนับเป็นผลงานศิลปะได้ เพราะมีคุณสมบัติพิเศษ คือ ความงดงาม ซึ่งเข้าใจว่า เป็นผลพลอยได้จากการที่ได้สร้างงานหัตถกรรมเหล่านั้นด้วยฝีมืออันประณีต จนบางชิ้น ที่ไม่รูป ลักษณะที่ไม่น่าจะนำมาใช้สอยเลย ทั้งนี้ เพราะเป็นการสร้างขึ้นด้วยจิตใจที่บริสุทธิ์ ในบรรดางาน หัตถกรรมประเภทต่าง ๆ เช่น เครื่องปั้นดินเผา โลหะ ทองคำ เครื่องเงิน

ศึกษาทัศนคติด้านความรู้ความเข้าใจของนักท่องเที่ยวชาวไทย พบว่ารู้จักผลิตภัณฑ์ที่ หัตถกรรมชาวเขา ประเภทผ้าทอและผ้าปัก ได้แก่ เสื้อี ประเภทจักสานได้แก่ ตะกร้า และ

ประเภทเครื่องเงินได้แก่ กำไล มากกว่าอย่างอื่น ส่วนการรับรู้ข่าวสารเกี่ยวกับผลิตภัณฑ์
หัตถกรรมชาวเขาส่วนใหญ่จะเป็นการรับรู้ด้วยตนเอง

สมเดช บุญสูง (2546) ได้ทำการศึกษาเรื่อง กรณีศึกษาเครื่องจักสานบ้านทุ่งนางคอก
ตำบลทุ่งนางคอก อำเภอเมือง จังหวัดยโสธร พบว่า ระบบเศรษฐกิจเครื่องจักสานของบ้านทุ่งนาง
คอกไม่ได้วางอยู่บนพื้นฐานของการใช้เงินเป็นสื่อในการแลกเปลี่ยนเพียงอย่างเดียว แต่มีการให้เป็น
ของฝากหรือของขวัญ เพื่อพึ่งพาอาศัยแบ่งปันกันไปใช้ มีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ มีระบบ
ในการควบคุมการผลิตและการแบ่งปันผลผลิต การควบคุมแรงงาน การแลกเปลี่ยนสินค้าแล
บริการ มีเทคโนโลยีที่เหมาะสมใช้ในการผลิต ไม่สลับซับซ้อนและราคาแพง เข้ากันได้ยาราบ
รื่นกับงานจักสาน สภาพแวดล้อมและความเป็นอยู่ของสังคม ผลด้านความสัมพันธ์ของระบบ
เศรษฐกิจเครื่องจักสานที่มีต่อสภาพด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของบ้านทุ่งนางคอก ทำให้
ชาวบ้านมีรายได้เพิ่มมากขึ้น มีการส่งบุตรธิดาเรียนมากขึ้น คนในหมู่บ้านมีความสามัคคีกันมาก
ขึ้น และสภาพสังคมของชุมชนดีขึ้นด้วย ผลการศึกษาค้นคว้าเป็นสารสนเทศที่จะเป็นประโยชน์ใน
การพัฒนาการประกอบอาชีพเครื่องจักสานให้เป็นเศรษฐกิจชุมชนที่เหมาะสมต่อชาวบ้านทุ่ง
นางคอกในอนาคตต่อไป

แววดาว เขียวภา (2545) ได้ศึกษาเรื่องประวัติความเป็นมา การประกอบอาชีพจักสาน
บ้านท้าวบุญเรือง อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า อาชีพจักสาน บ้านท้าวบุญเรือง มีมา
นานเมื่อ 100 ปีมาแล้ว งานจักสานเริ่มเป็นที่รู้จักของคนทั่วไป ก็มีพ่อค้ามารับซื้อไปขายมากขึ้น
ปัจจุบันมีงานจักสานเพียงสองประเภท คือการสานถ้วยและการสานเป็นแผ่นด้วยลายต่าง ๆ

กาญจนา จินตกานนท์ (2546) และศิริพร สมักรสโมสร ได้ศึกษาเรื่อง งานหัตถกรรม
พื้นบ้านชาวซอง พบว่า ปัจจุบันชาวซองได้ถูกผสมผสานกลมกลืนไปกับคนไทยเหลือที่มีเชื้อสาย
ของแท้ ๆ น้อยมาก ชาวซองเป็นชนกลุ่มน้อยที่มีวิถีการดำรงชีวิตแบบง่าย ๆ ชอบสร้างที่อยู่อาศัยอยู่
กับธรรมชาติในป่า เขา ใกล้ลำธาร ทำมาหากินด้วยการหาของป่าล่าสัตว์ รู้จักทำเครื่องใช้ไม้สอย
ในชีวิตประจำวันใช้เอง โดยการนำวัสดุธรรมชาติในท้องถิ่นโดยเฉพาะ “คลุ้ม” มาใช้จักสานทำ
เครื่องมือ เครื่องใช้และในการประกอบพิธีกรรมอย่างสวยงามและมีเอกลักษณ์เฉพาะตัว

วิฒนะ อุทะวิภาต (2527) ได้ให้ความหมายของคำว่า ศิลปะพื้นบ้าน (Folk art) ว่างาน
ประณีตหัตถกรรมพื้นบ้าน หรือผลงานศิลปะที่ช่างในท้องถิ่นได้ประดิษฐ์คิดขึ้นมาตามความคิด
เห็นงามของตนเองเพื่อประโยชน์ใช้สอย โดยได้รับอิทธิพลจากสภาพธรรมชาติ ลัทธิความเชื่อ
วัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณี ตลอดจนสภาพความเป็นอยู่ของสังคม โดยมีสาระสำคัญ 7
ประการดังนี้ คือ 1. งานนั้นเป็นงานของช่างนิรนามที่สร้างขึ้นเพื่อประโยชน์ใช้สอยในชีวิตประจำ
วัน 2. มีรูปแบบง่าย ๆ และใช้วัสดุที่หาได้ภายในท้องถิ่น 3. ผลิตขึ้นเป็นจำนวนมาก 4. มีความ

เป็นธรรมชาติปรากฏอยู่มากกว่าความสละสลวย 5. แสดงถึงเอกลักษณ์ท้องถิ่น 6. เป็นงานที่ทำด้วย “มือ” (Hand Made) และ 7. ความงามของผลงานเกิดจากการฝึกฝนความเป็นมาของศิลปะพื้นบ้าน

อนันต์ รัศมี (2533) กล่าวว่า หัตถกรรมพื้นบ้านเป็นงานประยุกต์ศิลป์หรือศิลปะที่มีประโยชน์ใช้สอย ชาวบ้านธรรมดาเป็นผู้สร้างขึ้น เพื่อตอบสนองความต้องการของตนเองหรืออีกนัยหนึ่งก็คือ เป็นผู้สร้างเครื่องมือ ภาชนะ เครื่องใช้ สำหรับใช้เองภายในบ้าน นอกจากนี้หัตถกรรมชาวบ้านยังมีสองลักษณะ คือ งานหัตถกรรมที่สร้างขึ้นเพื่อสนองความต้องการของคนในอีกระดับหนึ่ง คือ ขุนนาง ข้าราชการและพระมหากษัตริย์ และลักษณะสุดท้าย คือ งานหัตถกรรมที่สร้างขึ้นเพื่อเสนอความเชื่อของตนในพิธีกรรมต่าง ๆ และในพระศาสนา

วรพงศ์ วรชาติอุดมพงศ์ (2542) กล่าวไว้ว่า งานหัตถกรรมพื้นบ้านมีคุณค่าในตัวเองสูง เพราะเป็นงานที่ผลิตขึ้นโดยฝีมือช่างต้องใช้ทักษะและความชำนาญ ส่วนเครื่องมือและอุปกรณ์เทคโนโลยีที่ช่วยอำนวยความสะดวกในการผลิตนั้น เป็นเพียงส่วนประกอบในการผลิตงานเท่านั้น ลักษณะเด่นของงานประดิษฐ์ทางด้านหัตถกรรมจะแสดงออกให้เห็นคุณค่า ความคิด จินตนาการ การแก้ปัญหา รวมทั้งการประยุกต์ใช้วัสดุในท้องถิ่นที่มีอยู่ทั่วไป ให้เกิดคุณค่าทั้งด้านการใช้สอย และคุณค่าทางสุนทรียศาสตร์

นอกจากจะมีความจำเป็นต่อชีวิตประจำวันของชาวชนบทแล้ว เครื่องจักสานยังเป็นสิ่งที่สะท้อนถึงความงาม เป็นศิลปะที่ถ่ายทอดมาจากความคิดสร้างสรรค์ของบรรพบุรุษในอดีตเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงชีวิตจิตใจของผู้ทำได้อย่างดี ในทุกภาคของประเทศไทย เราจะพบเห็นเครื่องจักสานชนิดต่าง ๆ เพราะเป็นเครื่องใช้ประจำบ้านที่ทุกคนต้องใช้ ประกอบกับความจำเป็นทางด้านเศรษฐกิจของชนบท จึงทำให้ชาวบ้านต้องทำเครื่องจักสานเป็นเครื่องใช้สอยด้วยตนเอง และบางทีก็มีมากเหลือความต้องการพอที่จะแลกเปลี่ยนหรือขายให้แก่เพื่อนบ้าน

สนไชย ฤทธิ์โชติ (2539) กล่าวว่า ในทุกภาคของประเทศไทย เราพบเห็นเครื่องจักสานโดยทั่วไป ไม่ว่าจะเป็นเรือกสวนไร่นา ในหมู่บ้านในเมือง ทั้งนี้เพราะเครื่องจักสานเป็นเครื่องใช้ประจำบ้าน ที่สำคัญยิ่งที่ทุกคนต้องใช้ประกอบกับความจำเป็นทางเศรษฐกิจของชนบท จึงต้องทำเครื่องใช้สอยไว้ใช้ด้วยตนเอง

พินิจ ภาวะรัตน์ (2508) กล่าวไว้ในเรื่อง หัตถกรรมศึกษาเกี่ยวกับวัสดุพื้นเมืองว่า ท้องถิ่นแต่ละท้องถิ่นย่อมจะมีวัสดุพื้นเมืองที่หาได้ง่ายอยู่มากมาย อาจเป็นเพราะได้ปลูกไว้หรือเป็นทรัพยากรท้องถิ่นนั้น จนเป็นที่รู้กันว่าวัสดุอย่างนี้ มีมากที่จังหวัดนั้น เช่น ไม้สัก มีมากที่จังหวัดเชียงใหม่ หรือมะพร้าวมีมากที่จังหวัดสมุทรสงคราม อะไรทำนองนี้ เมื่อได้วัสดุเหล่านี้มาใช้ในงานหัตถกรรมย่อมบอกลักษณะหรือสัญลักษณ์ของจังหวัดหรือเมืองไทย

วิบูลย์ ลีสุวรรณ (2540) กล่าวว่า เครื่องจักสานในภาคอีสาน มีลักษณะเฉพาะถิ่น ตั้งแต่วิธีการสาน รูปแบบ และประโยชน์ใช้สอย เครื่องจักสานเหล่านี้ผลิตขึ้นตามสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ ขนบธรรมเนียมประเพณี และความเชื่อ

วิบูลย์ ลีสุวรรณ (2547) ยังกล่าวไว้อีกว่า เครื่องจักสานเป็นศิลปะหัตถกรรมประเภทเครื่องมือที่มีคุณค่าด้านศึกษาและมีความจำเป็นในการดำรงชีวิตของชาวชนบทไม่น้อย ตลอดเวลาที่ผ่านมามีเครื่องจักสานพื้นบ้านของไทยที่มีเอกลักษณ์เป็นของตนเองต่างไปจากชาติอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็นเป็นด้านรูปทรง การออกแบบการใช้วัสดุ และกรรมวิธีในการผลิต

จิระพี บัวผัน (2548) กล่าวว่า นอกจากรูปแบบใหม่ในกลุ่มผลิตภัณฑ์เดิม ๆ ก็ยังมีการเพิ่มผลิตภัณฑ์ใหม่ ๆ เข้าไปด้วย เช่น โคมไฟจากกะลามะพร้าว อุปกรณ์ใช้ทำสวนขนาดเล็ก ช่วยสร้างความรื่นรมย์ให้กับการดำเนินชีวิตมากขึ้น ทุกอย่างเป็นการออกแบบที่ดึงธรรมชาติมาเป็นคอนเซ็ปต์หลักแล้วผสมผสานฟังก์ชันการใช้งานให้เหมาะสมกับลูกค้า

อนุวงศ์ ตั้ง (2548) ยังกล่าวถึงงานหัตถกรรมไว้อย่างน่าสนใจอีกว่า งานหัตถกรรมที่ผลิตขึ้นมานั้นแม้เป็นรูปแบบเดียวกัน ก็ไม่สามารถทำให้เหมือนกันได้ร้อยเปอร์เซ็นต์ จุดคล้ายที่หลายคนมองเห็น แต่ที่นี้ดูเหมือนจะเป็นจุดเด่น

จากนักวิชาการผู้เชี่ยวชาญได้กล่าวไว้ข้างต้นสรุปได้ว่า ปัจจุบันงานหัตถกรรมพื้นบ้านและงานจักสานยังคงมีให้เห็นอยู่ทั่วไปในปัจจุบัน แสดงให้เห็นว่าแม้วิวัฒนาการจะเปลี่ยนแปลงไปมากมายเพียงใด แต่งานหัตถกรรมพื้นบ้านเหล่านี้ก็ยังคงรักษาไว้ซึ่งเอกลักษณ์ดั้งเดิมไว้ไม่เปลี่ยนแปลง ดังนั้นการรักษาความเป็นเอกลักษณ์ของงานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านประสมประสานกับเครื่องใช้ในปัจจุบัน จึงเป็นงานที่มีคุณค่าและมีราคาแพงยิ่งกว่าราคาจำหน่ายของผลิตภัณฑ์เอง

เอกสารที่เกี่ยวกับการออกแบบและตกแต่ง

วรพงศ์ วิชาดิอุดมพงศ์ (2542) ได้กล่าวเรื่องการตกแต่งไว้ว่า เครื่องเรือนมีบทบาทในการตกแต่ง ช่วยตอบสนองทั้งทางร่างกายและจิตใจ เกิดประโยชน์ใช้สอย ความสวยงาม ความสะดวกสบายและความสุข

วิรัตน์ พิชญไพบุลย์ (2527) ให้ความเห็นว่า การออกแบบตกแต่งเป็นการออกแบบตกแต่งพื้นผิวภายนอกของลักษณะรูปลักษณะ ให้และดูงดงามมีคุณค่าทางศิลปะและเหมาะสมกับการใช้สอย

นวลน้อย บุญวงศ์ (2539) ได้ให้ความหมายของการสร้างสรรค์ (Creation) ว่า ความคิดที่เกิดจากการนำเอาลักษณะที่ดีของสิ่งหนึ่ง ความคิดอย่างหนึ่ง หรือกระบวนการหนึ่งไป

ประยุกต์ใช้กับอีกอย่างหนึ่ง ดังนั้นผู้ที่มีความคิดสร้างสรรค์ย่อมเป็นผู้ที่สามารถทำการผสมผสาน ข้อมูล ประสบการณ์และเงื่อนไขที่มีจากแหล่งต่าง ๆ ในแนวทางที่ทำให้เกิดผลลัพธ์ซึ่งเป็นแนวความคิดใหม่ มีคุณค่าในการแก้ไขปัญหา

ปราโมทย์ แสงพลสิทธิ์ (มปป.) ได้ให้นิยามคำว่า ออกแบบ ว่า การแสดงเจตนาหรือ จุดมุ่งหมาย ข้อกำหนด การนำเสนอแบบแผน รวมทั้งการวาดภาพของรูปหรือลวดลายชนิดต่าง ๆ ตามความต้องการของผู้นำเสนอต่อกลุ่มเป้าหมาย

ทวิศ เพ็งสา (2528) ได้กล่าวเรื่องสมดุลในลักษณะจุดศูนย์กลาง ไว้ว่า งานผลิตภัณฑ์ส่วนมากเป็นงานสามมิติ ลอยตัว ผลิตภัณฑ์บางประเภทที่มีลักษณะทรงสูงชะลูดและจะต้องวางตั้งในฐานที่แคบจำเป็นจะต้องศึกษาเรื่องจุดศูนย์กลาง

นพวรรณ หมั่นทรัพย์ (2539) กล่าวเรื่องจังหวะและลีลา ว่าเป็นความสัมพันธ์ในทางความรู้สึกเคลื่อนไหว ความห่างของสัดส่วนช่องว่าง เป็นการรวมเอาการห้ากันของทัศนธาตุ (Visual Element) เข้าด้วยกันอย่างสมบูรณ์

วัฒนะ จุฑาวิภาต (2527) ให้ความหมายของความกลมกลืนว่า ความเหมาะสมพอดีเข้ากันได้ดีโดยไม่จัดเจินตา

สาคร คันชโชติ (2528) กล่าวเรื่องการผสมสี ว่าเรายังสามารถผสมสีให้ได้สีอื่น ๆ อีกนับไม่ถ้วน โดยการนำสีเหล่านั้นไปผสมกับสีอื่น ๆ แนะนำไปผสมกับสีขาวหรือสีดำ เพื่อให้ได้ความเข้มเปลี่ยนไปจะทำให้ได้สีต่าง ๆ

ดัล จี เคลฟเวอร์ (dale G. Claccer. 1972) ให้คำจำกัดความการออกแบบว่าเป็นการจัดระเบียบวิธี หรือการจัดองค์ประกอบให้มีคุณค่าทางสุนทรีย์ ซึ่งผู้ออกแบบอาจจะใช้จัดงานให้มีช่วงจังหวะ มีความสมดุลในการทรงตัว และมีความงามในสัดส่วน

แอลคิว ไมเคิล (Andrews. Michael. 1961) ได้มีแนวความคิดถึงการสร้างสรรค์ว่าเป็นกระบวนการของประสบการณ์ที่จำเป็นของนักออกแบบ เพื่อช่วยส่งเสริมความสำเร็จในแต่ละคน การสร้างสรรค์จึงเป็นการแสดงออกที่มีลักษณะเฉพาะและประสบการณ์ของแต่ละคน

วิกเตอร์ โลเวนฟีลด์ (Viktor Lowenfeld. 1960) ได้กล่าวถึงการสร้างสรรค์ ว่าเป็นสัญชาตญาณของมนุษย์ ซึ่งประชาชนส่วนใหญ่จะมีมากขึ้นแตกต่างกันไป แต่ก็ยังเป็นสิ่งน่าห่วง แทนโดยทั่วไปการสร้างสรรค์เป็นสัญชาตญาณการแก้ไขปัญหาการแสดงออกถึงความสามารถที่ทดลองค้นคว้าและตรวจค้น

แฟรงค์ บารอน (Frank Barron. 1985) ได้อธิบายถึงการส่งเสริมให้เกิดการสร้างสรรคว่าความสามารถในการสร้างสรรค์เป็นการแสดงออกถึงสติปัญญาและประสบการณ์ของแต่ละคน

เจมส์ เอ. สชินเนลเลอร์ (James A. Schinneller, 1967) ได้อธิบายถึงความจำเป็นในการออกแบบและลักษณะการออกแบบที่ดีว่า การออกแบบที่ดีนั้นจะเป็นการวางโครงสร้างและรูปลักษณะของงาน ให้มีความงามสมบูรณ์อยู่ในตัวเอง โดยไม่จำเป็นต้องมีภาคตกแต่งเสริมสร้างอีก และถ้าจะมีการตกแต่งก็เป็นเพียงการช่วยส่งเสริมให้งานออกแบบนั้นมีคามงามยิ่งขึ้น

ฮีเวน มาโรอีแคน (Helen Marioecan, 1973) ได้อธิบายถึงลักษณะของสี ว่า สีแต่ละสีอาจจะมีความหมายที่มีลักษณะเป็นสัญลักษณ์ได้ในด้านที่ดี หรือบางสีอาจจะให้ความหมายที่ไม่ดีต่อความรู้สึก ซึ่งทั้งนี้เปลี่ยนแปลงไปตามประสบการณ์หรือวัฒนธรรมของแต่ละแห่ง

จากเอกสารกลุ่มนี้กลุ่มที่ผู้เชี่ยวชาญได้กล่าวมาคือ ทางด้านการออกแบบตกแต่งให้มีความงาม มีคุณค่าศิลปะเหมาะสมกับประโยชน์การใช้สอย แล้วยังช่วยตอบสนองทั้งทางกายและทั้งทางจิตใจ รวมทั้งผู้ที่สร้างผลงานต้องเกี่ยวข้องกับข้อมูลหรือประสบการณ์ต่าง ๆ ซึ่งเป็นความคิดใหม่ที่มีคุณค่าในการสร้างผลิตภัณฑ์โดยส่วนมากจะเป็นงานสามมิติ ลอยตัว ผลิตภัณฑ์บางประเภทที่มีลักษณะทรงสูงหรือต้องการจะตั้งจึงจำเป็นต้องใช้ความสมดุล ช่วงจังหวะและลีลาความกลมกลืน ที่มีความสัมพันธ์กันซึ่งผลิตภัณฑ์บางอย่างนั้นจะต้องใช้เรื่องสีสื่อความหมายในลักษณะเป็นสัญลักษณ์หรือการใช้สีที่จะแสดงถึงอารมณ์และความรู้สึกต่าง ๆ